

ÇEVİRİ, ÇEVİRİ ELEŞTİRİSİ, DİLBİLİM

AHMET KOCAMAN

Hacettepe Üniversitesi

İletişim kanallarının giderek küçültüğü dünyamızda çeviri, önemi azalmak şöyle dursun, yeni bir boyut ve anlam kazanmıştır. Üstelik bu gelişme yabancı dil öğretiminin çok gözde olduğu bir döneme raslamaktadır. Bir yandan herkesin yabancı dil öğrenme olanağının bulunmaması, öte yandan öğrenilen yabancı dilin çoğu zaman yeterli düzeye erişememesi çeviriyi kültür ve bilgilenmenin temel dayanaklarından birisi haline getirmiştir. Bir zamanlar gözden düşmüş olan makineli çeviri çalışmalarının yeniden önemsenmeye başlaması, özellikle bilgilenmeyi çabuklaştırmaya duyulan gereksinimin bir sonucu olarak düşünülebilir. Öte yandan dünya olaylarındaki ivedi gelişmelerin öne çıkardığı sözlü çeviri ile bunun bir kolu olan 'anında çeviri' de kültür ve toplum yaşantımızda bu etkinliğe özel bir anlam kazandırmıştır.

Çevirinin önemsenmesi, sorunların ve niteliğinin tartışılmasını da gerekli kılmıştır. Çeviri nedir ? Çeviride biçim ile içerik, bağımlı ve serbest çeviri tartışmalarının günümüzdeki durumu nedir? Kaynak dil ile erek dil ve kaynak metin ile çeviri metin arasındaki ayrımlar, benzerlikler çeviriyi ne ölçüde etkiler? Metin türleri ile çeviri tekniği arasında ne tür bir bağıntı vardır? Çeviride eşdeğerlik/yeterlik tartışmalarının günümüzdeki konumu nedir ? Çeviri yapıtı ile çeviri işlemleri arasındaki ilişki nedir?

Bunlar ve benzeri sorunlar günümüzde de çeviri tartışmalarının gündemini oluşturmaktadır. Bu tartışmaların temelinde ise çevirinin niteliği, çevirinin ne olduğu sorusu bulunmaktadır. Çeviri çalışmaları tarihinde çevirinin biçim-içerik-ileti boyutlarını vurgulayan değişik tanımlar geliştirilmiştir. Çeviride daha çok dil/biçem boyutunu önemseyen özellikle yapısal dilbilimciler çeviriyi biçimi korumaya özen gösteren bir etkinlik olarak nitelerken, dili kuşatan kültür sorunlarına öncelik verenler içeriğin daha önemli olduğunu öne sürmüşlerdir. Günümüzde toplumdilbilim ve edimbilim kavramlarının öne geçmesi ileti ağırlıklı tanımların benimsenmesine yol açmıştır. Kısaca söylemek gerekirse, çevirinin geleneksel ve çağdaş tanımları

şöyle özetlenebilir (Slype et al 1983, 33):

Geleneksel tanım: 'En üst düzeyde anlam eşdeğerliği sağlamak amacıyla kaynak dilde yazılmış bir metnin yerine erek dilde yazılmış bir metin konulması işlemi.

Çağdaş tanım: 'Kaynak dilde anlatılmış bir iletiyi, iletideki içeriğin tek ya da birkaç düzeyde eşdeğerliğini en üst düzleme çıkararak anlatılmış bir iletiye dönüştürme işlemi. (örn. gönderimsel eşdeğerlik-bilgi için bilgi anlamında; anlatımsal eşdeğerlik-iletinin göndereninde odaklanan eşdeğerlik; çağrı eşdeğerliği-alcıda odaklanan eşdeğerlik; üstdil eşdeğerliği-dil düzeneğinde odaklanan eşdeğerlik; ilişkisel eşdeğerlik-iletişimde odaklanan eşdeğerlik; yazımsal eşdeğerlik: biçim üzerinde odaklanan eşdeğerlik)

İki tanım arasında temel ayrım eşdeğerliğin birincisinde metin düzleminde, (bir bakıma biçimsel, kaynak metin odaklı), sınırlı bir çerçevede ele alınması, ikincisinde ise hem içerik hem ileti düzleminde, dilin işlevlerini de kapsayan bir ya da birkaç boyutlu eşdeğerliğe yönelinmiş olmasıdır. Böylece çağdaş tanımlarda bir bakıma daha kapsayıcı bir anlatış geliştirilmiştir.

Çevirinin daha kapsayıcı ve bütüncül bir düzlemde ele alınması, çeviri eleştirisi kapsamının da genişlemesine yol açmıştır. Çeviri eleştirisi başlangıçta bir *yanlış avcılığı* biçiminde algılanırken, günümüzde çeviri anlayışındaki gelişmeye koşut olarak 'çeviriyi bir bütün olarak olumlu ve olumsuz yanlarıyla değerlendiren olabildiğince nesnel bir etkinlik' biçiminde anlaşılmaya başlanmıştır. (Wilss 1982, 216) Gerçekte çeviri eleştirisi son zamanlara değin, parçacı, gelişigüzel bir yol izlemiş ve bu nedenle, yukarıda da değinildiği gibi, çoğu zaman bir yanlış çözümleme yöntemine indirgenmiştir. Ancak son yıllarda çeviri sorunlarının çeviribilim kuramı çerçevesinde tartışılmaya başlanması çeviri eleştirisine de nesnel bir kimlik kazandırmıştır. Sözgelimi Peter Newmark (1988, 186-189) konuyu bir eleştiri planı önermeye değin götürmüştür; çok teknik olmasa da, aşağıda anahtarları verilen bu düzenleme, dizgeci bir yaklaşımın öncüsü sayılabilir. Newmark'a göre kapsamlı bir çeviri eleştirisi beş konuyu kapsamalıdır:

1. Kaynak metnin amaç ve işlevsel yönlerini vurgulayan kısa bir çözümleme.
2. Çevirmenin kaynak metnin amacı, çeviri yöntemi ve çevirinin hedeflenen okuru konusundaki yorumu.
3. Çevirinin özgün metinle seçmeli, ama yeterince ayrıntılı bir karşılaştırması.
4. Çevirinin a) çevirmen açısından, b)eleştirmen açısından değerlendirilmesi.
5. Uygun olursa çevirinin erek dil kültürü ya da disiplindeki olası yerinin belirlenmesi.

Öte yandan Julian House (1976) büyük ölçüde dilbilime ve kaynak odaklı bir yaklaşıma dayanan modelinde çevirinin, iki dil arasında, anlamı üç boyutta korumak

için (anlam, edim ve metin boyutunda), metinler arasında işlevsel eşdeğerliğin önemine değinmekte ve bunun iki metnin kullanım bağlamlarının belirlenmesiyle sağlanabileceğini öne sürmektedir. House modelinde kullanım bağlamı Crystal ve Davy'den uyarlanan dil kullanıcısı ve dil kullanımı boyutlarının bileşenlerinden oluşmaktadır. Bunlar arasında coğrafi kaynak, toplumsal katman, zaman ve dil kullanım ortamı, dili kullananlar, toplumsal rol ilişkileri, toplumsal tavır, konu alanı gibi ana öğeler sayılabilir. Modelin işleyişi kısaca şöyle özetlenebilir: Önce kaynak metin yukarıda sözü edilen durum bağlamı bileşenleri açısından çözümlenecek ve böylece metnin sözcük, sözdizim ve metin açısından bir profili çıkarılacaktır. Bu profil daha sonra erek metnin tanımlanması için bir ölçüt oluşturacaktır. House çevirinin değerlendirilmesinde bu karşılaştırma sırasında çıkan uyumsuzlukları da iki kümeye ayırmaktadır. Yukarıda sözü edilen bileşenler açısından iki metin arasındaki ayrımlar örtük yanlışlar olarak nitelenirken, metnin düzenlenmesinin uyumsuzluğundan ya da erek dil dizgesinin bozulmasından ileri gelenler açık yanlış olarak adlandırılmaktadır. Görüldüğü gibi, House modeli dilbilim verilerine daha çok yer veren ancak daha çok bilgi ağırlıklı metin çevirilerinin değerlendirilmesinde yararlanılacak bir öneri niteliğindedir.

Wilss ise (1982, 220) eleştirinin kaynak ve erek metin çakışmasını işlev-oluşturma ve alımlama yönlerinden incelemesi gerektiğini söylediğinden sonra çeviri eleştirininin bunu yaparken üç işi başarması gerektiğini söylemektedir: 'önce kaynak ve erek metni karşılaştırmalı, ikinci olarak kaynak metne götüren ruhbilimsel süreçleri yeniden oluşturmalı ve üçüncü olarak da metinlerarası yeterliği ölçmek için bir formül geliştirmelidir.'

Kısaca sözünü ettiğimiz bu modellerin ancak temel doğrultuyu belirleyen geçici öneriler niteliğinde olduklarını kabul etmek gerekir. Yine de yanlış çözümlenmesinden çeviri süreçlerini adım adım izlemeyi öneren bir çizgiye gelmiş olması büyük bir kazanç sayılmalıdır. Bununla birlikte yazıyı bitirmeden önce iki soruyu daha yanıtlamamız gerekiyor: Çeviri eleştirisi ne ölçüde nesnel olabilir ve dilbilimin çeviri eleştirisinde vazgeçilmez bir yeri olduğu söylenebilir mi? Birinci sorunun yanıtı için yine Wilss'e dönmemiz gerekiyor (s.226).. 'Öte yandan çeviri eleştirisi anlayışı, nadiren (belki hiçbir zaman) doğal bilimlerdeki kesinlik düzeyine erişebilir, çünkü çevirme, çeviri eleştirisi sonuçlarının uygulama alanının sınırlayan bir dil kullanım olgusudur. Bu bakımdan çeviri eleştirisini konusunun ve eldeki yöntemlerin karmaşıklığı karşısında olabildiğinden daha bilimsel yapmaya çalışmanın bir anlamı yoktur.'

Wilss'in görüşü kimilerince yanlış yorumlanan Bloomfield'in anlamı inceleme görüşüne benziyor. Wills 'bilgilerimizin bu aşamasında' çeviri eleştirisinin ancak bir ölçüde bilimsel, nesnel olabileceğini söylüyor. Gerçekten de çeviri sorunlarının temelde iletişim sorunları olduğu, iletişim ve bunun en etkili aracı olan dilin sınırlı bir ölçüde anlaşılabilirliği bir aşamada çeviri eleştirisini bütünüyle bilimsel kesinlemelere bağlamak bir zorlamadan öteye gidemeyebilir.

Ancak ikinci sorunun yanıtı çeviri ve çeviri eleştirisi konusunun bilimsel bir düzlemde ele alınmasında epeyce yol alındığını gösteriyor. Gerçekten çeviri kuramı

ve çeviri eleştirisi tartışmalarında kullanılan şu terimlerin büyük ölçüde dilbilim kuramıyla bağıntılı olduklarını ya da dilbilimden kaynaklandığını görüyoruz: *iletişim, bağdaşıklık, bağıntı, düz anlam, yan anlam, durum bağlamı, yüzey yapı, derin yapı, söylem, dinamik eşdeğerlik, yeterlik, gönderim, biçimsel eşdeğerlik, işlev, bireydil, lehçe, düzsöz, etki söz, edimsöz, amaçlılık, metinsellik, bağlam, kesit, okunurluk, gösterge, sözeylem, metineylem* ve daha yüzlerce terim ve kavram. (Ayrıca bkz. Nida 1974, Hatim 1990, Wilss 1982) Dil incelemelerine bilimsel kesinleme getiren bu kavramların çeviri eleştirisine de nesnel bir bakış açısı getirmeleri doğal karşılanmalıdır.

Çeviri kuramı ve eleştiri nasıl salt dilbilimden oluşmuyorsa, dilbilimsiz çeviri etkinliğinin olmayacağı da kabul edilmelidir. Özellikle metin bağıntılı çözümler için dilbilim verilerinden yararlanmak kaçınılmaz görünüyor. Günümüzde her ne kadar bir çevirinin başka bir kurama gereksinme duyulmadan bağıntı kuramı (relevance theory) çerçevesinde anlaşılabilceği savunuluyorsa da (Gutt 1991) bu görüşün de çeviriyi tek boyuta indirgeyen bir yaklaşım olduğunu düşünmek daha gerçekçi olabilir. Çevirinin dinamik, çok yönlü dil içi ve dil dışı öğelerin bir etkileşimi olduğu düşünülürse, aşırı yalın ve tek boyutlu görüş açılarından kaçınmak gerekecektir. Öte yandan dille ilgili bütün değerlendirmeler gibi çeviri eleştirisi de bilimsel olmak savında ise, hiç değilse temel bileşenlerinin (yapı, anlam, edim) dilbilim olmadan temellendirilemeyeceği kabul edilmelidir.

KAYNAKLAR

- Gutt, E.A. (1991) *Translation and Relevance*. Basil Blackwell.
- Hatim, B. and Mason, I. (1990) *Discourse and the Translator*. Longman.
- House, J. (1976) *A Model for Translation Quality Assessment*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Newmark, P. (1988) *A Textbook of Translation*. Prentice Hall.
- Nida, E.A. and Taber, C.A. (1974) *The Theory and Practice of Translation*. E.J. Brill.
- Slype, G. van et al (1983) *Better Translation for Better Communication*. Pergamon.
- Wilss, W. (1982) *The Science of Translation*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.